

LAPS/29/2021, 24.11.2022

Lapsiasiavaltuutetun lausunto eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunnalle koskien hallituksen esitystä eduskunnalle laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi

**Viite: Sosiaali- ja terveysvaliokunta perjantai 25.11.2022
klo 09.45 / HE 189/2022 vp / Lausuntopyyntö**

Lapsiasiavaltuutetun tehtävänä on arvioida ja edistää lapsen oikeuksien toteutumista. Työn perustana on YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus (SopS 59 ja 60/1991, LOS), joka on lailla voimaan saatettu ihmisoikeussopimus. Sopimus koskee kaikkia alle 18-vuotiaita. Lapsiasiavaltuutettu arvioi hallituksen esitystä yleissopimuksen näkökulmasta.

Hallituksen esityksen keskeinen sisältö

Esityksessä ehdotetaan säädettäväksi laki sukupuolen vahvistamisesta ja ehdotetaan muutettavaksi sterilisointilakia, äitiysavustuslakia, kansaneläkelakia, lääketieteellisestä tutkimuksesta annettua lakia, raskauden keskeyttämisestä annettua lakia, väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annettua lakia, kotikuntalakia, lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettua lakia, vanhemmuuslakia, rikoslakia, vankeuslakia sekä tutkintavankeuslakia. Tavoitteena on vahvistaa henkilön itsemääräämisoikeutta erottamalla sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista. Henkilön henkilökohtaista koskemattomuutta ja oikeutta yksityiselämään vahvistettaisiin poistamalla voimassa oleva vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä edellytyksenä sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle. Henkilö voitaisiin vahvistaa kuuluvaksi toiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmään merkitty, jos hän esittää selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen, on täysi-ikäinen ja on Suomen kansalainen tai hänellä on asuinpaikka Suomessa. Esityksen mukaan henkilön vanhemmuusnimike voitaisiin muuttaa väestötietojärjestelmään vastaamaan vahvistetun sukupuolen mukaista nimikettä. Lisäksi esitetään muuhun lainsäädäntöön muutoksia, joiden tarkoitus on

turvata lapsen oikeudellinen asema vanhemman vanhemmuusnimikkeen muutoksesta huolimatta.

Yhteenveto lapsiasiavaltuutetun kannanotoista

- Yleisesti ottaen esitykset ovat erittäin kannatettavia ja tervetulleita ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta.
- Lapsen oikeudet huomioidaan esityksessä, mutta ne sivuutetaan esitetyissä sääntelyratkaisuissa.
- Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen tulisi sallia myös alaikäiselle.
- Intersukupuolisten lasten oikeus koskemattomuuteen on turvattava.

Lapsiasiavaltuutetun kannanotot

Yleisesti esityksestä

Esitetyillä muutoksilla tavoiteltava itsemääräämisoikeuden vahvistaminen on ehdottoman kannatettavaa. Lääketieteellisten tutkimusten ja hoitojen eriyttäminen sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta on linjassa Suomea sitovien ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa. Lapsen oikeuksien kannalta esitys on kuitenkin ongelmallinen, sillä alaikäisten oikeutta päättää oikeudellisesta sukupuolestaan ei kunnioiteta. Tältä osin lapsiasiavaltuutettu katsookin, ettei esitys ole linjassa ihmisoikeuskehityksen ja -velvoitteiden kanssa. Lapsiasiavaltuutettu ei tässä yhteydessä toista aiemmin esittämiään näkökohtia, joista ilmenee tarkemmin valitun sääntelyratkaisun ongelmallisuus tiettyjen lapsen oikeuksien kannalta.¹

YK:n lapsen oikeuksien komitean kanta

Esityksessä todetaan, ettei lapsen oikeuksien komitea ole tulkintakäytännössään käsitellyt lapsen oikeutta sukupuolensa vahvistamiseen (s. 41). On totta, ettei komitea ole valtioille annettavissa loppupäätelmissään tai yksilövalitusratkaisuissaan ottanut tähän kantaa. Tässä yhteydessä on kuitenkin hyvä muistaa, että komiteassa käsiteltävät asiat ovat pitkälti riippuvaisia siitä, minkälaisia asioita valtiot ja yksilöt sen käsiteltäväksi tuovat. Komitealle ei ole tehty valituksia koskien sukupuolivähemmistöön kuuluvan lapsen oikeuksia, ja tästä luonnollisesti seuraa, ettei se ole yksilövalitusten kautta ilmaissut kantaansa.² Myöskään valtioille

annetuista loppupäätelmistä ei ole löydettävissä yksiselitteistä kannanottoa kysymykseen, vaikka yleisellä tasolla komitea on kantanut huolta esimerkiksi sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten kohtaamasta syrjinnästä. Yksi selittävä tekijä nimenomaisten kannanottojen puuttumiseen loppupäätelmissä on se, ettei aihetta ole nostettu esiin komitealle toimitetuissa vaihtoehtoisissa raporteissa.³

Lapsiasiavaltuutettu muistuttaa painokkaasti, että YK:n lapsen oikeuksien komitea on kuitenkin vuonna 2017 ollut allekirjoittajana yhteislausunnossa, jossa todetaan:

"States should thus repeal legislation and related measures that criminalize gender expression and/or which affect trans and gender diverse people negatively, and **provide accessible and non-discriminatory legal gender recognition procedures without abusive pre-conditions, including for young transgender people.**"⁴

Lienee selvää, ettei komitea olisi allekirjoittanut edellä mainittua lausuntoa, mikäli se katsoisi, että oikeudellista sukupuolen vahvistamista ei voida sallia myös alaikäisille.

Lisäksi tulee huomioida, että YK:n lapsen oikeuksien komitea on 26.11.2022 esittänyt Suomelle kysymyksen liittyen translainsäädännön uudistamiseen ja pyytänyt muun muassa selvitystä siitä, mitä Suomen valtion on tehnyt varmistaakseen oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen myös alaikäisille.

"Please indicate the measures taken: To ensure the right of children to legal recognition of their gender identity, and to reform the Transgender Person Act and ensure the right of self-determination for transgender children."⁵

Kysymyksenasettelun muotoilusta on tulkittavissa, että komitea katsoo oikeuden oikeudellisen sukupuolen vahvistamiseen kuuluvan myös alaikäisille.

Lapsivaikutusten arviointi

Lapsen etu (YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 3 artikla), joka muodostuu kaikkien lapselle kuuluvien oikeuksien mahdollisimman täysimääräisestä toteutumisesta, edellyttää lapsivaikutusten arviointia. Sopimusvaltion velvollisuutena on muun muassa lainsäädännössä osoittaa, että lapsen etu on otettu ensisijaisesti huomioon, ja tähän kuuluu kuvaus siitä, kuinka lapsen etua on tarkasteltu ja arvioitu ja mikä painoarvo sille on annettu.⁶ Lapsen oi-

keuksiin kohdistuvien vaikutusten arvioinnissa olennaisessa osassa on tehdyn analyysin pohjalta suosittaa mm. muutosehdotuksia.⁷

Lapsiasiavaltuutettu pitää erittäin myönteisenä, että lainsäädäntöprosessin aikana on kuultu lasten ja nuorten mielipiteitä (s. 69–73) osana lapsivaikutusten arviointia. Lapsiasiavaltuutettu pitää tervetulleena, että lasten kuulemisissa on hyödynnetty vaihtoehtoisia kuulemismenetelmiä, ja lisäksi on hyvä, että nuorille on kuulemisen yhteydessä selvennetty osan kysymyksistä olevan yleisluontoisia, eikä tähän lainsäädäntöprosessiin liittyviä (s. 73).

Yleisesti ottaen vaikuttaa kuitenkin siltä, ettei kaikkia selvityksiä ja kuulemisia ole toteutuksesta huolimatta aidosti hyödynnetty lainsäädäntöratkaisusta päätettäessä. Etenkin lasten kuulemisen perustella saadut tiedot, jotka ovat yhteneviä sateenkaarevien nuorten lapsiasiavaltuutetulle jakamien näkemysten kanssa, sekä valmistelun yhteydessä tehdyn selvityksen⁸ tulokset puoltavat sitä, että sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen olisi mahdollista myös alaikäiselle. Valittu sääntelyratkaisu antaakin tehtyjen selvitysten ja kuulemisten valossa sellaisen vaikutelman, että lopputulos oli jo päätetty ennen vaikutusarviointien tarkastelua.

Lapsiasiavaltuutettu pitää erittäin valitettavana ja kummallisena, että vaikka valmistelun yhteydessä on suoritettu kattava ja laadukas lapsivaikutusten [arviointi](#), ohitetaan se esityksessä lähes täysin. Esityksessä todetaan, että sukupuolen vahvistamisen mahdollistaminen lapsille edellyttää ”lasten oikeuksien ja yleisperiaatteiden huolellista punnintaa” (s. 42). Lapsiasiavaltuutetun näkemyksen mukaan edellä mainitussa selvityksessä nimenomaisesti ja huolellisesti avataan lapsioikeudellista näkökulmaa sukupuolen vahvistamisen kontekstissa. Selvityksen loppupäätelmissä todetaan seuraavasti:

”Lapsen itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen antaa aihetta harkita vakavasti sääntelymallia, jossa myös alle 18-vuotiaat henkilöt voisivat hakea juridisen sukupuolen vahvistamista. Valmistelussa tulee määrittää ja perustella, minkä ikäistä lasta tai nuorta pidetään iän ja kehitystason perusteella riittävän kypsänä hakemaan itsenäisesti juridisen sukupuolen vahvistamista. Sen rinnalla on syytä harkita vakavasti ratkaisua, jossa myös lapset ja nuoret, joiden ei katsota voivan vielä käyttää itsenäisesti puhevaltaansa asiassa, voisivat mahdollisten lisäedellytysten tai menettelyllisten taakkeiden myötä hakea juridisen sukupuolen vahvistamista. Mahdollisia malleja tämänkaltaiseen, kenties minimi-ikärajan ylittävään, hakemusmahdollisuuteen löytyy muun muassa Norjan lainsäädännöstä, jossa huoltajien mukanaolo (tai toisen huoltajan mu-

kanaolo yhdessä lapsen edun arvioinnin kanssa) varmistaa välillisesti lapsen edun arviointia, sekä Maltan lainsäädännöstä, jossa arvioidaan suoraan lapsen etua ja oikeuksia. Vertailukohtaa voidaan hakea myös Irlannin lainsäädännöstä, jossa arvioidaan lapsen kykenevyyttä harkintaan.”⁹

Selvitys valmistui helmikuussa ja sen jälkeisessä jatkovalmistelussa olisi ollut aikaa tutustua syvemmin muun muassa Norjan lainsäädäntöratkaisuihin ja siellä omaksuttuihin ikärajoin.¹⁰ Oletettavasti selvityksen lopputuloksiin pohjaavalle jatkoharkinnalle oli kuitenkin varattu aikaa, kun selvitys on ylipäättään katsottu tarpeelliseksi lakiehdotuksen valmiiksi saatamisen kannalta. Myös tämä vahvistaa kuvaa siitä, että päätökset lainsäädäntöratkaisusta oli jo tehty ennen vaikutusarviointien suorittamista.

Intersukupuoliset lapset

Lapsiasiavaltuutettu on useissa yhteyksissä korostanut, että intersukupuolisten lasten oikeus koskemattomuuteen tulee tehokkaasti turvata. Nyt käsillä olevaa esitystä valmistelleen virkamiestyöryhmän tehtävänä oli muun ohella tehdä tarvittavat ehdotukset ”intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden vahvistamiseksi lapsen edun ja henkilökohtaisen koskemattomuuden sekä iän ja kehitystason mukaisesti”. Myös pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelmassa on kirjaus intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta, jossa nimenomaisesti todetaan luovuttavan pienten lasten kosmeettisesta, ei-lääketieteellisestä sukulinkirurgiasta. Lapsiasiavaltuutettu edellyttää pikaisiin toimiin ryhtymistä intersukupuolisten lasten koskemattomuuden turvaamiseksi.

YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 19 artikla edellyttää sopimusvaltioilta ryhtymistä kaikkiin asianmukaisiin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin, sosiaalisiin ja koulutuksellisiin toimiin suojellakseen lasta kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta, vahingoittamiselta ja pahoinpitelyltä, laiminlyönniltä tai välinpitämättömältä tai huonolta kohtelulta tai hyväksikäytöltä. Mikäli intersukupuoliselta lapselta ei ole saatu asiaankuuluvaa suostumusta tarpeettomille kirurgisille tai muille interventioille, voidaan lääkärin katsoa rikkovan yleissopimuksen 19 artiklaa.¹¹

Lapsiasiavaltuutettu painottaa tässä yhteydessä myös hiljattaista Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) tapausta, jossa valittaja katsoi, että hänen Euroopan ihmisoikeussopimuksessa turvattuja oikeuksiaan (3 art. eli kidutuksen kieltö) oli rikottu, kun Ranskan viranomaiset eivät olleet suorittaneet tutkintaa koskien valittajalle (ilman tietoon perustuvaa suostu-

musta) lapsena tehtyjä lääketieteellisiä interventioita, joiden tarkoituksena oli muokata valittajan sukupuolipiirteitä siten, että ne vastaavat naisen sukuelimiä.¹² EIT ei ottanut tapausta tutkittavakseen, koska kansallisia oikeussuojakeinoja ei ollut käytetty. EIT kuitenkin otti kantaa kysymykseen yleisellä tasolla ja viitaten aiempaan oikeuskäytäntöönä toteaa mm., että vaikka kidutuksen kiellon rikkominen yleensä edellyttää, että myös intentiona on kohdella toista esim. epäinhimillisellä tai halventavalla tavalla, ei intention puuttuminen sinänsä estä rikkomuksen käsillä oloa. EIT katsoi, että lääketieteellinen interventio, joka ei ole välttämätön ja suoritetaan ilman henkilön itsensä antamaa tietoon perustuvaa suostumusta johtaa suurella todennäköisyydellä 3 artiklan rikkomiseen ja että lääketieteellinen tarve tulee perustellusti osoittaa. EIT myös viittasi perusteluissaan YK:n lapsen oikeuksien komitean Ranskalle antamiin loppupäätelmiin (CRC/C/FRA/CO/5), joissa mm. kehoitetaan varmistamaan, ettei lapsiin kohdisteta tarpeettomia lääketieteellisiä toimenpiteitä.

Lienee selvää, että lääkärit ja vanhemmat ajattelevat lähtökohtaisesti toimivansa lapsen parhaaksi, eikä heidän tarkoituksenaan ole väkivalta lasta kohtaan. Tarkoituksiperät eivät kuitenkaan ole tässä yhteydessä oleellisia, sillä esimerkiksi YK:n lapsen oikeuksien komitea on tarkentanut väkivallalla tarkoitettavan kaikkea toimintaa, joka on lapselle haitallista, myös tahatonta sellaista.¹³ Lisäksi on huomioitava, että mitä tahansa lääketieteellistä interventiota, joka on tarpeetonta suorittaa tietyllä hetkellä, tulisi lykätä mahdollisimman pitkälle, mieluiten siihen asti, kunnes lapsi pystyy ilmaisemaan näkemyksensä YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 12 artiklan mukaisesti.¹⁴ Tätä ilmentää myös edellä mainittu EIT:n päätös. Lisäksi YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 3 artiklassa vahvistetulla lapsen edulla ei voida oikeuttaa käytäntöjä, jotka ovat lapsen ihmisarvon ja koskemattomuuden vastaisia.¹⁵

YK:n lapsen oikeuksien komitea on sopimusvaltioille antamissaan loppupäätelmissä ottanut systemaattisesti kantaa intersukupuolisten lasten asemaan. Loppupäätelmistä on yksiselitteisesti pääteltävissä, että komitea pitää lapsen koskemattomuuteen kajoavia ja lääketieteellisesti tarpeettomia toimenpiteitä haitallisina käytäntöinä. Komitea on toistuvasti edellyttänyt sopimusvaltioilta kyseisten toimenpiteiden kieltämistä sekä sen varmistamista, ettei yksikään lapsi joudu tällaisten toimenpiteiden kohteeksi. Komitea on korostanut erilaisten turhien toimenpiteiden lykkäämistä siihen saakka, että lapsi kykenee itse antamaan tietoon perustuvan suostumuksen toimenpiteelle. Komitea on myös nimenomaisesti edellyttänyt lainsäädännöllisiä toimia intersukupuolisten lasten kehollisen koskemattomuuden turvaamiseksi. Lisäksi komitea on edellyttänyt kompensatiotoimenpiteitä niille, joiden keholliseen koskemattomuuteen on puututtu ilman selkeää lääketieteellistä perustetta ja tietoon perus-

tuva suostumusta.¹⁶ Edellä todetun perusteella on erittäin todennäköistä, että myös Suomi tulee saamaan komitealta suosituksen koskien intersukupuolisten lasten asemaa. Lokakuussa 2022 esittämissään kysymyksissä komitea nostikin useammassa kohtaa esiin intersukupuolisten koskemattomuuden ja pyysi Suomea muun muassa vastaamaan siihen, mitä lainsäädännöllisiä toimenpiteitä on tehty koskemattomuuteen kajoavien ja lääketieteellisesti turhien interventioiden estämiseksi.

”Please indicate the measures taken: To improve the well-being – and assess the impact of action plans and awareness-raising programmes aimed at combating discrimination against – children with a migration background, children with disabilities, and lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex children, and to effectively prevent irreversible medical interventions on intersex children.”¹⁷

”Please explain the measures taken: To guarantee, in legislation, the right of intersex children to self-determination.”¹⁸

Aktiivinen toimintavelvollisuus sukupuolivähemmistöihin kuuluvia lapsia kohtaan

YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 4 artikla edellyttää, että sopimusvaltiot ryhtyvät kaikkiin tarpeellisiin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin ja muihin toimiin yleissopimuksessa tunnustettujen oikeuksien toteuttamiseksi. Yleissopimuksen 2 artikla puolestaan edellyttää, että sopimusvaltioiden tulee taata yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet kaikille niiden lainkäyttövallan alaisille lapsille ilman minkäänlaista erottelua. Syrjimättömyyden turvaaminen edellyttää sopimusvaltioilta sitä, että ne pyrkivät aktiivisesti tunnistamaan lapsiryhmät, joiden oikeuksien tunnistaminen ja toteuttaminen saattavat vaatia erityisiä toimenpiteitä.¹⁹ Jotta lasten oikeus terveyteen toteutuisi, tulee YK:n lapsen oikeuksien komitean mukaan kohdistaa toimenpiteitä epäedullisessa asemassa oleviin lapsiin. Valtioiden tulee tunnistaa tekijät, jotka tekevät lapsista haavoittuvia²⁰ tai asettavat tietyt lapsiryhmät epäedulliseen asemaan. Nämä tekijät tulee ottaa huomioon lasten terveyttä koskevia lakeja, määräyksiä, politiikkoja, ohjelmia ja palveluita kehitettäessä, ja tällöin tulee pyrkiä oikeudenmukaisuuden varmistamiseen.²¹

Lopuksi

Lapsiasiavaltuutettu pitää valittua sääntelyratkaisua erittäin valitettavana lapsen oikeuksien toteutumisen kannalta siltä osin kun sukupuolen oikeudellisen vahvistamiseen edellytetään

täysi-ikäisyyttä ja painottaa, että on ryhdyttävä pikimmiten toimiin sen varmistamiseksi, että jatkossa myös alaikäinen voi vahvistaa oikeudellisen sukupuolensa.

Teknisluonteisena huomautuksena, että lapsiasiavaltuutetun kirjoitusasu on virheellinen sivuilla 6, 82 ja 83.

Helsingissä 24.11.2022

Elina Pekkarinen
lapsiasiavaltuutettu

Sonja Vahtera
lakimies

¹ Ks. lapsiasiavaltuutetun näkemykset translainsäädännön uudistamiseen liittyen – [vastaukset](#) STM:n esittämiin kysymyksiin (24.9.2021) ja lapsiasiavaltuutetun [lausunto](#) sosiaali- ja terveysministeriölle luonnoksesta hallituksen esitykseksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta (31.3.2022)

² Myöskään yksikään komitealla tällä hetkellä käsittelyssä oleva yksilövalitus ei koske sukupuolivähemmistöön kuuluvan lapsen oikeuksia, eli yksilövalituksen kautta komitea ei ole lähtiaikoina ottamassa kantaa asiaan (tilanne 11.10.2022).

³ Ks. Paula Gerber & Aaron Timoshanko "Is the UN Committee on the Rights of the Child Doing Enough to Protect the Rights of LGBT Children and Children with Same-Sex Parents?", Human Rights Law Review (2021) vol. 21, Issue 4, s. 835.

⁴ YK:n lapsen oikeuksien komitean, YK:n kidutuksen vastaisen komitean, YK:n riippumattomien asiantuntijoiden, Amerikan ihmisoikeuskomission sekä Afrikan ihmisoikeuskomission jäsen Lawrence Murugu Muten ja Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu Nils Muižnieksin yhteinen lausunto kansainvälisenä homofobian, transfobian ja bifobian vastaisena päivänä (17.5.2017) "Embrace diversity and protect trans and gender diverse children and adolescents".

⁵ Ks. Committee on the Rights of the Child: List of issues in relation to the combined fifth and sixth periodic reports of Finland (CRC/C/FIN/Q/5-6), kohta 3(f).

⁶ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14 (2013) lapsen oikeudesta saada etunsa otetuksi ensisijaisesti huomioon (CRC/C/GC/14), kohta 14.

⁷ CRC/C/GC/14, kohta 99.

⁸ Sanna Koulu: Selvitys sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevan sääntelyn vaikutuksista lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen, 11.2.2022.

⁹ Ibid. s. 37–38.

¹⁰ Lapsiasiavaltuutetun Norjasta saamien tietojen mukaan siellä ei ole tiedossa erityisiä ongelmia lain soveltamiseen liittyen.

¹¹ Kirsten Sandberg "The Rights of LGBTI Children under the Convention on the Rights of the Child", Nordic Journal of Human Rights (2015), 33:4, s. 349.

¹² Ks. *M v. France*.

¹³ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 13 (2011) lapsen oikeudesta olla joutumatta minkäänlaisen väkivallan kohteeksi (CRC/C/GC/13), kohta 4.

¹⁴ Kirsten Sandberg: *"The Rights of LGBTI Children under the Convention on the Rights of the Child"*, Nordic Journal of Human Rights (2015), 33:4, 337-352, s. 349.

¹⁵ CRC/C/GC/13, kohta 61.

¹⁶ Ks. mm. seuraavat YK:n lapsen oikeuksien komitean eri sopimusvaltioille antamat loppupäätelmät: CRC/C/BEL/CO/5-6, kohta 26; CRC/C/ITA/CO/5-6, kohta 23; CRC/C/ESP/CO/5-6, kohta 24; CRC/C/DNK/CO/5, kohta 24; CRC/C/GBR/CO/5, kohta 47; CRC/C/FRA/CO/5, kohta 48; CRC/C/IRL/CO/3-4, kohta 40; CRC/C/CZE/CO/5-6, kohta 28; CRC/C/TUN/CO/4-6, kohta 26; CRC/C/LUX/CO/5-6, kohta 19; CRC/C/AUT/CO/5-6, kohta 27; CRC/C/PRT/CO/5-6, kohta 28; CRC/C/MLT/CO/3-6, kohta 29; CRC/C/AUS/CO/5-6, kohta 31 ja CRC/C/NLD/CO/5-6, kohta 23.

¹⁷ CRC/C/FIN/Q/5-6, kohta 3(b).

¹⁸ CRC/C/FIN/Q/5-6, kohta 5(d).

¹⁹ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 5 (2003) lapsen oikeuksien yleissopimuksen yleisistä täytäntöönpanotoimenpiteistä (CRC/GC/2003/5), kohta 12.

²⁰ YK:n lapsen oikeuksien komitea on todennut transsukupuolisten lasten olevan haavoittuvassa asemassa sekä viitannut useissa yhteyksissä intersukupuolisten lasten heikkoon asemaan. Ks. esim: CRC/C/GC/13, kohta 72 (g) ja YK:n lapsen oikeuksien komitean loppupäätelmät Sveitsille vuodelta 2021 (CRC/C/CHE/CO/5-6), kohta 18.

²¹ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 15 (2013) lapsen oikeudesta nauttia parhaasta mahdollisesta terveydentilasta (CRC/C/GC/15), kohta 11.